

LAZAROVA MAPA NEJSTARŠÍ MAPOVÝ OBRAZ SLOVENSKA

Počátky a starší údobí vývoje uherské kartografie známe stále ještě jen nedokonale. Slovenští ani čeští pracovníci nevěnovali této době zaslouženou pozornost a zaměřovali se spíše k některým pozdějším kartografickým výkonům uskutečněným na půdě Uher našimi lidmi. Poznávání starého mapového obrazu Slovenska zaostalo za studiem obdobných otázek z českých zemí také pro obtížný přístup ke srovnávacímu materiálu a pramenům i okolností, že uherská kartografie má ve svých počátcích zvláštní vztahy k mapové tvorbě italské a polské a daleko menší spojitost s vývojem mapového obrazu českých zemí, kde historicko-kartografické studium mělo jinou společnou základnu.

Ani v tomto příspěvku se nechceme počátky uherské kartografie zabývat šířeji, nežli potřebujeme k přiblížení nejstaršího mapového obrazu Slovenska našim zeměpisčům, a důkladnější zpracování ponecháváme podle ujednání slovenským odborníkům. Dosavadní názor na uherskou kartografii 16. století byl skreslován tím, že ve studiích rakouských byla přeceňována Laziiova kopie Lazarovy mapy. Ač bylo známo, že Laziiov obraz Uher byl podstatně zlepšen teprve Janem Kryštofem Müllerem na konci 17. století, zapomínalo se na to, že Laziiova předloha — mapa Lazarova, jíž věnujeme tuto stať — měla zcela správný obraz Podunají již o 200 let dříve, a pokud jde o Slovensko, podávala i znamenitý a dlouho nepřekonaný obraz jeho topografie. Poněvadž tento obraz nebyl u nás dosud nikdy reprodukován, připojujeme k této stati o Lazarově mapě snímek té její čtvrtiny, která zachycuje Slovensko, a seznam místních názvů Lazarovy mapy pro naše území i jejich polohovou koincidenci s dnešním slovenským místopisem.

Pořídít úplný soupis starých uherských map a získat o nich kritický přehled bylo by velmi obtížné. Je jich velmi mnoho, neboť mapy jsou často smutným odkazem válek, které se v zemi vedly, a Uhry jich mají proto ze 16. a 17. století tolik, jako snad žádná jiná evropská země.¹⁾ Nemůžeme proto ani v tomto příspěvku připomenout všechny mapové výtvy, které snad mají vztah k Lazarově mapě, a omezíme se jen na nejdůležitější.

Tak jako v českých zemích, probudil se vědecký zájem o stará mapová zobrazení také v Uhrách až koncem minulého století. Vedle impulsu daného 500. výročí objevení Ameriky, který zapůsobil všude a podstatně rozhojnil řadu historicko-kartografických studií, přispěly v Uhrách také současné milleniové oslavy k oživení činnosti v tomto směru.

Když r. 1896 přednášel Sándor Márki při 25. výročí Maďarské zeměpisné společnosti o někdejší i nové uherské kartografii,²⁾ nebyla nejstarší, Apia-

1) Martin Schwartner: Statistik der Königreiches Ungern, Pest 1798. — Schwartner str. 43 má zprávu o Lazarově mapě z bratislavského opisu katalogu Molloyovy sbírky (vyd. Kélerovo); Lazarova mapa je stejně citována i v t. zv. bílých brněnských katalogích Molloyovy sbírky (vol. cat. XVI., p. 112) a to podle Orteliiova Theatrum 1584.

2) Márki Sándor: A magyar térképírás múltja és jelene (Földrajzi közlemények XXIV. 1896, str. 291 — 303; Die ungarische Kartographie von einst und jetzt, Bull. sir. 82—97)

nem vytištěná mapa Uher, dnes zpravidla uváděná pod jmény Lazara a Tannstettera, známa. Povědomí o existenci Lazarovy mapy se však udržovalo od 16. století.

O Lazarově mapě se vědělo po dlouhou dobu, snad po tři staletí, jen podle citací v katalogu autorů Orteliiova Theatrum orbis terrarum.³⁾ Také Laziiova mapa, jíž mělo být Lazarovo dílo obnoveno a zdokonaleno, byla koncem minulého století známa jenom z kopie Orteliiovy, nikoli z původního tisku. Dříve nežli původní podoba Lazarovy mapy (Apianův tisk) objevila se pozdější kopie Valvassorova;⁴⁾ r. 1876 vystavil fotografii této mapy hrabě Apponyi na výstavě, která se konala ve prospěch osob postižených povodní, a práce Lazarova byla pak podle tohoto nálezu poprvé studována Floriánem Romerem⁵⁾, kanovníkem velkovaradinským, i Márkim. Originální tisk je s mnoha jinými obsažen v Apponyiově mapové sbírce, původně v Lengyelu, dnes Státní Széchényiově knihovně v Budapešti.

Také jediný dodnes známý výtisk prvního vydání Lazarovy mapy z r. 1528 získal r. 1898 Alexandr Apponyi z antikvariátu a zařadil jej clo své sbírky bohaté na kimitie. Po 10 letech byla mapa ponejprv faksimilována tiskem a doprovázena výkladem Eugena Oberhummera, avšak ve srovnání s mapou Laziiovou nezaslouženě nedocněna.⁶⁾

Titulní legenda Lazarovy mapy, která nás alespoň zhruba poučuje o způsobu, jak mapa vznikla, zní:⁷⁾

Tabula Hungariae ad quatuor latera per Lazarum quondam Thomae Strigonien. Cardin. Scerctarium virum expertum congesta, a Georgio Tanstetter Collimitio reuisa auctiorque reddita, atque iamprimiun a Jo. Cuspiniانو edita Serenissimo Hungariae, et Bohemiae Regi Ferdinando principi et infanti Hispaniarum, Archiduci Austriac etc. sacra auspicio majesiatís suae, ob reipublicae Christianae usum, opera Petri Apiani de Leyssnigk Mathematici Ingolstadiani invulgata Anno Domini 1528.

Ze čtyř osob jmenovaných na tabuli Hungariae ad quatuor latera je nejméně známá postava vlastního původce díla — Lazara. Neznáme ani jeho rodné jméno a nevíme o něm vlastně nic víc, než že byl Maďarem⁸⁾ a že byl — jak se na mapě r. 1528 vytištěné praví — sekretářem ostríhomského arcibiskupa

Tomáše, totiž Tomáše Bakócze (1442—1521). Ten pocházel ze zemědělské rodiny banátské, byl r. 1480 titelským proboštem a současně královým tajemníkem, r. 1486 rábským biskupem a kancléřem krále Vla-

³⁾ Leo Bagrow: *A. Ortelii catalogus carlographorum I., II.*, Gotha 1928, 1930.

⁴⁾ Fodor Ferenc: *A magyar térképírás I.-III.*, Budapest 1952—5; I., 16. — Výtisk této mapy v Apponyiově sbírce, dnes v budapeštské Országos Széchényi könyvtár. č. 135. — Oberhummer str. 38 a Bagrow Cat. I., 33 ji uvádějí pod horním, Valvassorem přidaným titulem *Nova descriptio totius Hungariae*.

⁵⁾ A Hon (= Vlast), č. 5. str. 9., 1879. — Florian Romer. rkp. Fol. Hung. 1111/2, p. 268 v rukopisném archivu Országos Széchényi könyvtár.

⁶⁾ Výtisk v Apponyiově sbírce č. 134. — Reprodukce (zmenš. asi na 3/5 orig. vel. i u Oberhummera str. 39. Eug. Oberhummer — Fr. v. Wiesen Wolfgang Lazius' Karten der Österreichischen Lande und des Königreiches Ungarn aus den Jahren 1545—1 563. Innsbruck 1906, str. 37—39. Novější reprodukce v *Magyar Művelődéstörténet* (II. sv.).

⁷⁾ „Mapa Uher do čtyř stran, sestavená Lazarem, mužem zkušeným, kdysi tajemníkem ostříhomského kardinála Tomáše, prohlédnutá a doplněná Jiřím Tannstetterem-Collimitiem a neprodleně vydaná Janem Cuspiniánem, věnovaná nejjasnějšímu králi uherskému a českému Ferdinandovi ... k užítku křesťanského světa rozšířenu ingolstadtským matematikem Petrem Apianem z Leisnigu léta Páně 1523“

⁸⁾ Lazius na své mapě z r. 1556 jmenuje ho „gentis Hunnicæ“.

90

dislava II. a r. 1497 biskupem jagerským. Téhož roku se stal arcibiskupem ostříhomským a r. 1500 primasem uherským. Po smrti papeže Julia II. se ucházel r. 1513 o uprázdněný stolec, ale na ten zasedl Lev X., který pak Bakócze zmocnil vyhlásit v Uhrách účast na křížové výpravě proti Turkům. Nespokojenost uherského lidu a Dózovo povstání, v něž se proměnily přípravy tohoto tažení, připravily Bakócze o všechnu popularitu v Uhrách, takže se uchýlil do ústraní. Právě do těchto pohnutých dob krucké vojny spadá vznik Lazarovy mapy, ač myšlenka ji sestavit je jistě dřívější a žila již na dvoře Matyášově.

Na renesančním dvoře Korvínově se vystříдалo několik cizích kosmografů a kartografií, o nichž byla vyslovena domněnka, že buď byli Lazarovi učitelé a rádci, nebo že na podkladě jejich mapových děl Lazar vypracoval manu, s nímž žádné tehdejší zobrazení jiných zemí nemůže soutěžit. Autor této mapy jistě těžil ze znalostí starší vídeňské školy Peuerbachovy a Regiomontanovy, ale zdá se být vyloučeno, že by Lazar byl osobním žákem Regiomontanovým, jak to líčil Cholnoky.⁹⁾ Podle něho Lazar procestoval, asi koňmo, bezpochyby s ozbrojeným doprovodem a opatřen otevířeným listem Matyášovým uherskou zemí, k čemuž prý potřeboval doby 10 let. Král se prý zhotovení mapy nedožil; z toho vyplývá, že Cholnoky kladl tuto práci do posledních let Matyášovy vlády, do osmdesátých let 15. století. Při tom však se Lazar nemohl obracet o radu svého učitele Regiomontana, jak se Cholnoky domníval, poněvadž v této době nebyl již veliký kosmograf mezi živými.¹⁰⁾

Zatím nejsou také žádné doklady pro to, že Lazar byl Regiomontanovým žákem z Vídně nebo z prešpurské Academia Istropolitana. Regiomontanus odešel z Uher při vypuknutí nepřítelství mezi Matyášem a Jiřím Poděbradským r. 1467 a to by byla poslední příležitost, kdy by se Lazar u něho mohl vzdělat v měřickém umění. Můžeme předpokládat, že by v té době musil být alespoň dvacetiletý a alespoň třicetiletý, kdyby byl již vídeňským žákem Regiomontanovým; v posledních letech Matyášovy vlády by mu tedy bylo 40 nebo 50 let. V tomto věku by byl jistě ještě mohl celou zemí procestovat; ze svědectví bavorského kosmografa a Jakuba Zieglera¹¹⁾ však vyplývá, že k tomu došlo až o 20 let později, kdy Lazar by byl měl již skoro 60 nebo dokonce 70 let, takže Cholnokovo líčení se stává pravděpodobným. Lazar asi Regiomontana osobně nepoznal, byl asi mladší, nežli by z uvedeného vycházelo, jsa vrstevníkem Jakuba Zieglera, který se narodil kolem r. 1470. Stejně nemůžeme dát za pravdu domněnce, že se Lazar znal s kardinálem Kusou, který zemřel již r. 1464.

Ziegler, pocházející z bavorského Landau, žil v letech 1512—17 v Uhrách a ještě později byl často na cestách mezi Uhrami a Itálií. V dopisu psaném r. 1529 v Benátkách profesorovi Tannstetterovi do Vídně sdělil, že viděl jeho mapu přivezenou do Benátek, a že ji obzvláště schvaluje, poněvadž

⁹⁾ Cholnoky Jenő: *Elnöki megnyitó* (předsedovo zahájení 71. výr. schůze Maďar. geogr. spol.), *Földrajzi közlemények* 1913, str. 91 — 100.

¹⁰⁾ Regiomontanus, vl. jm. Johann Müller (z Koönigsbergu v Dol. Francích), 1436—1476

¹¹⁾ Jacobus Zieglerus *Laudanus Georgio Collimitio*; dopis otiskl Tannstetter v koment. ke II. kn. Pliniově. Basilej 1531. str. 394-395, výtah na str. 184 L. Gallois: *Les géographes allemands de la renaissance*, Paris 1890. — O Zieglerovi viz S. Günther: *Jakob Ziegler. ein bayerischer Geograph u. Mathematiker* (Forsch. z. Kultur-u. Literaturgesch. Bayerns IV., 1896, str. 1—61) a *Studien zu Jakob Zieglers Biographie* (tamže V., 1897. str. 116 a n.)

91

ji shledává pravdivou podle srovnání míst, která zná a jež v něm vzbuzují důvěru i k ostatním, a také proto, že byl autorovi nápomocen v tom létě, kdy se uherští venkované a pastýři bouřili. „V oné době, kdy se šlechtici ve velkých úzkostech po celé dny radili o záležitostech království, já a Eleazarus, první původce díla, zbaveni tak velké starosti, ač ani my jsme nebyli mimo nebezpečí, pojali jsme úmysl poříditi mapu Uher. Nevěděl jsem, co po tak velké námaze se s ní stalo a domníval jsem se ke své veliké bolesti, že se ztratila; proto s větší ještě radostí jsem shledal, že je zachována a vaší péčí uveřejněna.“

Zieglerův dopis bývá sice citován jako doklad rychlého rozšíření Lazarovy mapy, která již rok po vytištění byla známa v Benátkách, ale málokdo si všiml, že jím je vznik Lazarovy mapy jasně datován do r. 1513.¹²⁾

V období 1512—17, kdy Ziegler byl v Uhrách, bychom sotva našli jiný rok, na nějž by se lépe hodilo Zieglerovo pohnuté líčení, než na vypuknutí Dóžova povstání.

Území zobrazené na Lazarově mapě — kolem 350 000 km² — bylo pro tehdejšího kartografa jistě úkolem nadmíru obtížným. Jestliže nadto bylo zpracováno tak správně, jak je vidíme na Lazarově mapě, je na snadě pochybnost, zda toto dílo mohlo být prací jediného Lazara. Albrecht Penck vyslovil doměnkou,¹³⁾ že zde máme co dělat s výsledkem systematického mapování, jehož kopie se Lazarovým prostřednictvím dostala vídeňským humanistům, kteří mapu připravili k tisku, a že jsou to zbytky uherského mapového díla, které vzalo za své po moháčské porážce, takže Lazar z něho snad zachránil jen část. Proti tomu můžeme uvést, že Lazar je Zieglerem uveden jako první původce díla a že tedy jeho podíl na mapě byl přece jen větší nežli se zdálo Penckovi, ač na druhé straně slovo „congesta“ v titulu mapy připouští i hojně užití nám neznámých předloh.

Uvažujeme-li o pracích, z nichž autor mapy mohl nějakým způsobem vycházet, musíme i u Uher přihlídnout k mapě kardinála Kusy v obou jejích hlavních podobách, totiž v rukopisném typu Martellově a v tištěném typu eichstädtském. Jiné soudobé mapy, na př. typu Etlzlaubova, nepřicházejí v případě Uher tolik v úvahu, poněvadž nesahají hlouběji do Uher a omezují se hlavně na západní polovinu prostoru zpracovaného na mapách typu Kusova. Zato jsou pro Uhry důležité dvě jiné skupiny map, z nichž jedna si jich všimá ve spojení s Polskem, kdežto druhá je zachycuje v širším rámci Podunají na listech, jež sledují Dunaj nejednou již z Bavor až po jeho ústí a jež někdy sahají až k Anconě a Cařihradu, ale do Polska nejdou dále než ke Krakovu.

Význam Kusovy mapy pro další vývoj mapového znázorňování Uher byl přeceňován.¹⁴⁾ Na basilejském koncilu seznámil se sice Kusa s Maďary a mezi nimi s legátem Giovannim de Dominis, pozdějším biskupem varadínským pocházejícím z ostrova Rabu, od něhož prý dostal pro svoji mapu Germanie údaje pro přilehlé části Uher, ale kresba Kusovy mapy je po

¹²⁾ A. Borbély. Térképészeti kozldny VI., 1940. str. 123—125.

¹³⁾ A. Fenek: Wolfgang Lazius' Karten (Zeitschr. d. Ges. f. Erdk., Berlin 1907). str. 76-86.

¹⁴⁾ Prinz Gyula: A magyar földrajz, I., str 73; rec. Borbély. Térképészeti közlönv 1940, str. 123-5.

¹⁵⁾ R. Almagiá: On the Cartographic Work of Francesco Rosselli. (Imago mundi VIII.), str. 27 — 34.

celých Uhrách tak nedokonalá a chudá, že ji v žádném směru nemůžeme považovat za předlohu Lazarovy práce.

Totéž platí o mapové tvorbě Francesca Rosselliho, kterou můžeme zatím posuzovat z několika jeho vlastních děl a několika kojní, na nichž jsou zobrazeny i Uhry. Rosselli¹⁵⁾ se narodil r. 1445 nebo okolo toho roku, pocházel ze známé, tenkrát schudlé florentské rodiny, byl malířem miniaturistou, rytcem a výrobcem map. Roku 1480 nebo nanejvýš o rok dříve přišel do Uher a pobyl na Korvínově dvoře 4 roky. V této době vyhotovil, pravděpodobně na králův rozkaz, mapu země. Před r. 1489 se vrátil do Florencie a ve svém domě otevřel dřevoryteckou a mědiryteckou dílnu pro mapy i jiná vyobrazení a později i tiskařský atelier. Zdá se, že pak již Florencii neopustil, kromě několikaletého pobytu v Benátkách mezi r. 1504 a 1507. Rok jeho smrti není znám, ale při smrti svého syna Alexandra r. 1527 nebyl již na živu. Tenkrát byl také sepsán inventář jeho dílny a mezi tiskovými deskami nalezena Ungheria zvící dvou regálových listu, tedy mapa poměrně veliká, jež mohla být dosti podrobná, byla-li skutečně věnována jen této jediné zemi.

K tomuto tisku, jenž však zatím nebyl nikde nalezen, upínaly se naděje, že ukáže obraz Uher v korvinské době a že snad vysvětlí, proč Lazar mohl tak neočekávaně a s takovou podrobností a správností zemi zobrazit. Tyto naděje byly však do značné míry zklamány, když Crinó našel mapy střední Evropy a balkánského poloostrova pocházející prokazatelně od Rosselliho a Banfi¹⁶⁾ porovnal jejich kresbu a obsah s mapou Lazarovou. Ukázalo se, že Rosselliho mapy nepodávají nic nového ve srovnání s mapami Beneventanovými, Salamancovými, Bertelliho a j. a že i Martellova podoba Kusovy mapy je shodná s Rosselliho střední Evropou. Jestliže Martellova podoba Kusovy mapy pochází již z doby okolo r. 1439, do níž ji položil Fischer,¹⁷⁾ je Rosselliho práce jen její kopií a nemůžeme ani od nedochované dvou-listové mapy Uher zapsané v Rosselliho pozůstalosti čekat podstatnější podklad Lazarovy práce.

V době, kdy Rosselli žil v Uhrách, byl královým sekretářem Tomáš Bakócz. Neuspokojila-li Rosselliho mapa uherské kruhy — a to bylo velmi pochopitelné, kdyby neobsahovala podstatně více nežli dochované Rosselliho mapy — byl důvod k opakování pokusu o zobrazení země. Bakócz mohl jako pamětník snah Matyášových, zaujmout pro sestavení mapy svého tajemníka Lazara, jehož schopnosti k této práci, ať je získal jakkoli, byly nesporně znamenité. Od konce 15. století se mapy stávají stále hojněji používanou cestovní pomůckou a této potřebě nemohla vyhovět žádná ze starších map uváděných někdy jako domnělé předlohy Lazarovy mapy. Již z těchto důvodů bylo nanejvýš na čase sestavit i pro Uhry řádnou mapu. Zdá se, že původní charakter a poslání Lazarovy mapy byly určeny zájmy orientačními a dopravními, ale při stále hrozícím nebezpečí tureckém a zvláště po moháčské porážce se stala i protitureckým propagačním tiskem a nakonec i mapou k vojenské potřebě.

¹⁶⁾ Reprod. mapy z Landauovy sbírky ve Florencii v *Térképészeti közlöny VI.*, 1940. — Seb. Crinó: *Atlante inedito di Francesco Rosselli e la sua imponente nell'evoluzione cartografica del periodo delle grande scoperte*, Riv di cult. marinara 1940. — Fl. Banfi: *Gli arbori della cartografia in Ungheria*, Roma 1947.

¹⁷⁾ *Bibl. nat. Firenze. Cod. Magliab. lat. XIII. 16; J. Fischer Die Karte des Nicolaus von Cusa (Kartogr. Denkmällor I.)*, Praha 1930.

Nevysvětlitelné zůstává, proč Lazarova mapa nevešla ve známost dříve než po 15 letech od chvíle, kdy Lazar a Ziegler se dali do této práce, takže Ziegler se právem obával, že je ztracena; nejspíše proto, že pohnutý rok 1513 byl příčinou Bakóczova pádu a že vídeňští humanisté se k mapě dostali snad až po Bakóczově smrti.

Týmž povstáním byla asi také zmařena práce na mapě, kterou chystal Štěpán Brodarič (1470—1539), pozdější kancléř krále Ludvíka.¹⁸⁾ Ziegler o ní píše v témže listě Tannstetterovi: „Štěpán Brodarič, mluvčí krále Ludvíka a můj první přítel v městě, nakreslil zcela správně jinou mapu Uher, ale nevím, zda ji vydal, když následoval nepokojné poddané pána od Trenčína.“ Brodarič stál v té době, až do bitvy u Moháče, jíž se účastnil a již hned obšírně popsal, na straně Ludvíkově. Není divu — i když neznáme podrobnosti o povstáních na Trenčínsku a ani novější studie se o nich nezmiňují¹⁹⁾ — že se Brodarič jako přívrženec králův přidal na stranu těch, kdo se zdvihli proti Trenčínu, který byl v rukách nápadníka trůnu vévody Zápolského, Brodaričovu mapu neznáme; není ani v jeho vylíčení moháčské bitvy, které vydal následujícího roku v Krakově, ale je v něm dosti podrobný a uspořádaný popis Uher, který nemohl být napsán jen po paměti a který prozrazuje, že mapa, podle níž byl psán, byla asi výstižnější v regionálním členění země nežli Lazarova.²⁰⁾ O existenci Brodaričovy mapy nemůžeme po svědectví Zieglerově pochybovat; je dokonce možné, že materiálu přineseného Brodaričem do Krakova použil krakovský humanista Bernard Wapowski při své kartografické činnosti zmíněné v privilegii krále Zikmunda,²¹⁾ jenž již tenkrát vydal mapu Polska a Uher a pak znovu Polsko, z něhož se zachovaly jen fragmenty.²²⁾

Georg Tannstetter (1482—1535), jehož jméno čteme na druhém místě na výtisku Lazarovy mapy, pocházel z bavorského Rainu; po něm užíval humanistické jméno Collimitius. Studoval v Ingolstadtu hlavně astronomii a matematiku.²³⁾ Již v 21 letech byl povolán svými příznivci Celtesem a Stiboriem do Vídně, aby tam přednášel z těchto věd. Konrád Celtes, nejslavnější německý humanista, působil ve Vídni již od roku 1497 a organizoval tam první kroužek humanistických učenců ve střední Evropě, *sodalitas literaria danubiana*. Vídeňská universita, postřehnuvši panující módu, se brzy na to rozhodla, že lekce in artibus humanitatis mají být nadále pevnou

¹⁸⁾ G. Kujány: *A. Brodariczok (Százodok 1913, str. 753-763), Brodaricz I. szereplése János király oldalan (tamže 1914); Szinney I., 1347; OSN IV., 737.*

¹⁹⁾ Alžb. Gácsová: *Dokumenty k protifeudálnímu bojům slovenského lidu*, Bratislava 1955.

²⁰⁾ *Clades in campo Mohacz, in qua Ludovicus occidit a D. Stephano Broderith olim procancellario descripta* (str. 1177 a násl. Sambukova Basilej. vydání 1574 uvídá Brodaričův popis Uher, kde ze slovenských míst jmenována jen Bratislava, Trnava, Trenčín, Komárno, Nitra, Ban. Bystrica s několika báňskými místy dolujícími zlato a stříbro, Košice a několik měst spišských, ale regionální členění Uher podáno velmi výstižně).

²¹⁾ Fodor str. 26 pochybuje o existenci Brodaričovy mapy, o níž se zmiňuje již M. Denis: *Nachträge z. Buchdruckgeschichte*, Wien 1793, str. 84 nota a Fl. Romer v rkp. Fol. Hung. 111/2, str. 269 – *Privilegium* otiskl Edw. Rastawiecki: *Mappografia dawnej Polski*, Warszawa 1846, str. 11-12.

²²⁾ Nejdůležitější fragment nově otištěn St. Leszczyckim v *Atlasu Polski*, list 1, Warszawa 1954, viz též J. Szaflarski: *Zarys kartografii*, Warszawa 1955, str. 96-97.

²³⁾ J. R. Aschbach: *Die Wiener Universität und ihre Humanisten*, Wien 1877, str. 271-277 (Rain = limes)

součástí studia. Ze starších vídeňských humanistů byli Tannstetterovi vzorem Feuerbach a Regiomontanus; záhy nabyli i on sám věhlasu v astronomii a od astrologie přešel k lékařství. Byl osobním lékařem Maxmiliána a Ferdinanda I. Společně s Cuspiniánem cestoval vícekrát do Uher, aby tam pátral po starých rukopisech. Po Celtesově smrti (1508), když zanikla učená společnost dunajská, chtěl Tannstetter udržet alespoň její astronomicko-matematickou větev, která byla po něm pojmenována *Collimitiana*, ale ani ta netrvala dlouho.

Johanu Spiesshaimer (1473—1529) pocházel z franckého Schvveinfurtu.²⁴⁾ Humanistického jména Cuspianus neužíval jen v učeném světě, ale i v občanském životě a v úředních funkcích. Ve Vídni se s ním setkáváme hned po ukončení krátkého intermezza maďarského panství r. 1490. Jako poeta laureatus přednášel na fakultě svobodných umění, ale věnoval se i reálným vědám a vystudoval medicínu. V 27 letech byl rektorem vídeňské university a potom jejím stálým intendantem. Se svým krajanem Celtesem byl po Janu Vítězovi ze Zredna hlavní osobou v učené společnosti dunajské. Jako poradce, lékař a historiograf císařův býval pověřován politickými a diplomatickými poslánými. V předmluvě, o setkání Maxmiliánově s Vladislavem, Ludvíkem a Zikmundem ve Vídni r. 1515 napsal, že byl za pět let v Uhrách čtyřicetkrát. I na těchto cestách sledoval svoje humanistické zájmy vydavatele klasických autorů i středověkých spisů a spisovatele římských, německých a hlavně rakouských dějin. Přivážel do Vídně z budínského královské knihovny vzácné rukopisy a knihy, byl původcem myšlenky, aby kláštery odevzdávaly taková díla dvorní knihovně a jím samým je potvrzeno, že na těchto uherských cestách přišel na mapy Uher. Odvolává se na ně,

když mluví o mapě věnované králi Ferdinandovi, tenkrát již vytištěné, a nesoucí jméno Lazarovo, takže nemůže být pochybnosti o tom, že Cuspinián nalezl rukopisy Lazarovy.

Cuspinián sám nebyl kartografem, ale přátelství s Tannstetterem, Stabiem i jinými zeměpisci byl přiveden k tomu, že hodlal doprovázet mapami svoje historická díla. Ta vyšla až dlouho po jeho smrti a není mezi nimi popis Uher, k němuž měla být přiložena Lazarova, Tannstetterem doplněná mapa, ale vytištění samotné mapy se Cuspinián ještě dočkal a v posledním roce svého života zanechal o tom ve svých spisech zprávu.

Lazar neměl asi na Tannstetterově a Cuspiniánově přípravě mapy k tisku žádný podíl. Snad nebyl tenkrát již na živu a vídeňští účastníci na tomto díle se s ním asi nikdy nesetkali. Důvod, který pro tuto domněnku uvádí Harnosová,²⁵⁾ že by totiž vydavatelé mapy byli uvedli Lazarovo jméno kdyby je byli znali, není přesvědčivý, poněvadž to nečinil ani přímý společník Lazarův Jakub Ziegler. Spíše pro to mluví některé chyby tištěné mapy, které by asi Lazar nebyl připustil, kdyby u příprav k tisku byl.

Z toho, že privilegium k tisku znělo na Tannstettera a ne na Cuspiniána, ač ten byl dvorním historiografem, se soudí, že Tannstetter měl skutečně na úpravě mapy větší podíl. Cuspinián do Lazarovy mapy zasáhl asi jen málo; pocházejí od něho některé poznámky k antické topografii, na př.

²⁴⁾ Aschbach, str. 284-309

²⁵⁾ El. Harnos: Magyarország térképe 1528-ból; Térképészeti közlöny I., 1931

u Trajanova mostu přes Dunaj, o němž sám napsal, že ho dlouho trápilo, kde že asi byl.²⁶⁾

Tannstetter měl k mapě Uher bližší vztah také proto, že již před tím, r. 1522 dal vytisknout mapu, na níž byla zakreslena vojenská tažení křesťanů a Turků, a sice podle privilegia ze 14. prosince 1522, v němž se praví, že takovou mapu již jednou narychlo vykreslil a nyní chce vylepšit a veřejně vytisknout. ²⁷⁾ Pocházejí tedy jistě i vojensko-historické poznámky v tištěné Lazarově mapě a celé její zaměření na nedávné válečné události a pomoháčskou situaci od Tannstettera. Jak již řečeno, nabyla Lazarova mapa dodatečně vojenský význam. Že ho nepozbyla ani v době, kdy existovala již domněle lepší mapa Laziova, vidíme z toho, že r. 1566 žádal arcivévoda Ferdinand svého bratra Karla, aby mu poslal po dvou mapách tureckých tažení Jiřího Tannstettera (z r. 1522), dále dvě staré uherské mapy (t. j. Lazarovu tištěnou r. 1528) a dvě nové, které dal do tisku Lazius (r. 1552).²⁸⁾

Tannstetter a Stabius připravili pro historická díla Cuspiniánova ještě dvě jiné mapy, jež se však nedochovaly: především nějakou mapu vídeňského okolí, o které se Cuspinián zmínil jako o *descriptio Urbis Viennensis Danubiique* a mapu Rakouska, o níž ve své Austrii napsal, že ji na císařův rozkaz nakreslil Jan Stabius a doplnil Jiří Tannstetter. ²⁹⁾ Stabius byl v kartografii jistě vyspělejší nežli Tannstetter, který jak se zdá, jen k tisku upravoval a doplňoval mapy svých současníků. Vedle případů již uvedených zahrnuje tato činnost i přepracování Stabiovy mapy světa. ³⁰⁾

Účast Petra Apiana na Lazarově mapě se nepochybně omezila na obstarání dřevořezu a na vytištění mapy. Bylo to první dílo jeho ingolstadtské dílny, založené r. 1527. Petr Apian (1495—1552) pocházel ze saského Leisnigu, studoval v Lipsku a ve Vídni, zde u Tannstettera, který mu pak svěřil řezbu a tisk uherské tabule. Apian, usedlý zprvu v bavorském Landshutu, byl r. 1527 povolán za profesora matematiky do Ingolstadtu, kam také hned pozval svého bratra Jiřího; jemu odevzdal vedení veliké, později proslulé tiskárny, která se jako Academia Apiana připomíná na Lazarově mapě. ³¹⁾

²⁶⁾ J. Cuspiniáni de Romanorum consulibus, Basileae 1556, str. 414: „Diu me torsit, faetor, ubinam fuerit pons Trajani super Danubium sed quum nuper invenerim descriptiones regni Hungariae et tabulam eis edidi, as regni Hungariae et tabulam eis edidi, ac regi Hungariae Ferdinando dicavi, quae iam impressa circumfertur, opus hercle insigne, absit invidia verbo, eum pontem in hac descriptione posui...“ . Je zajisté možné se domnívat, že termínem *descriptio* označuje Cuspinián nejen v druhém, ale i v prvním případě mapu.

²⁷⁾ Říš. registr. Karla V., sv. 6, fol. 128; Oberhummer str. 37

²⁸⁾ Koncept v místodrž. arch v Innsbrucku; Oberhummer str. 52-53

²⁹⁾ „...superest ut omnes fluvios, montes, oppida, castra et villas pro complemento subjiciamus, que omnia sua peregratione J. Stabius oculis lustravit et iussu Maximiliani Caesaris descripsit, Georg Collimitius auxit et in pulchram tabulam redigit, quam nunc subjugam, ut omnibus innotescat Austriae situs“ a totéž opakuje Cuspinián ve věnování Austrie tridentskému biskupovi Bernhardovi z 20. 5. 1528 (str. 647): „... et Austriae descriptionem, quam Stabius mathematicus Maximiliani jussu ... pinxerat et noster Collimitius auxerat et perfecerat“.

³⁰⁾ E. Oberhummer: Österreich-Ungarn im Kartenbild der Renaissance (Mit. geogr. Ges. Wien 1907), str. 94.

³¹⁾ Jos. Fischer-Fr. Wieser: Die Weltkarten Waldseemüllers, Innsbruck 1903, str. 38; S. Günther: Peter und Philipp Apian (Abh. d. k. Ges. d. Wiss.), Praha 1882, str. 11.

Apianův tisk Lazarovy mapy má rozměry 548 X 783 mm; byl tištěn ze 4 dřevěných štokků, do nichž byla zeměpisná kresba, popis zemí a zvláště titulní text a erb Ferdinanda I. jako krále českého a uherského

vypracována řezem skutečně mistrným. Popis měst, řek i hor je do štočku většinou vsazován z knihtiskových liter. Dokonalost dřevorezu je tím pozoruhodnější, že mapa tak obsažná je vyřešena na poměrně malé ploše, což při této technice a v té době nebylo běžným zjevem. Jediný na naše časy zachovaný výtisk byl kdysi rozřezán na 16 dílů a ty později opět slepeny v celek, který byl velmi dobře uchován. Výtisk je lehce kolorován vodovými barvami: stojaté vody jsou přetaženy okrem a v rastrování pobřeží řezaném clo dřeva jsou vybarveny modře; stromy jsou položeny zeleně a to v prázdných konturách světleji, ve stínovací řezbě tmavěji, právě tak jako obrázky hor jakoby osvětlených od východu, světle šedě na osvětlených východních stranách a tmavě šedě ve stínovací řezbě na západních svazích. Obrázky sídlišť jsou položeny často, nikoli však všechny, růžově a střechy budov sytější červenavou barvou. Po ploše mapy není žádný kolorit politického nebo náboženského významu, ač bychom jej podle toho, co je na mapě řečeno, čekali. Iluminování nepochází tedy asi z Apianovy dílny, když ani nejdůležitější použití barev, s nímž některý z vídeňských účastníků — nejspíše Tannstetter — na mapě počítal, tu není provedeno, a mapa byla barevně vyzdobena asi až dodatečně a už bez ohledu na původní úmysl vydatelů.

Na Apianově tisku Lazarovy mapy je zobrazeno území od Vídně až po Trajanův most a od beskydských průsmyků až po dalmátské pobřeží mezi Senjí a Trogirem. Po celých Uhrách, v Kumánsku, Sedmihradech, Charvátsku, v přilehlých částech Dalmácie a Bosny i mezi Dravou a Sávou, kam je položen název Ráské země, má Lazarova mapa značně podrobnou kresbu i místopis; v sousedních zemích je sídel a názvů jen zcela málo, ale všechny okolní končiny jsou pojmenovány, jistě proto, aby se na mapě dala sledovat válečná situace, jak ji stručně vystihuje rýmovaný text v levém horním rohu tisku:

*Allhie soll bedenken ein frummer christ
Wi der Thurkisch Kayßer in gar khurtzer frist
Bosßen, Rätzen, Ungern, und auch Bulgarey,
Wynden, Syrffen, und Dalmatiam dabey
Aus der verhenknus gottes gewonnen hat
Zayget die rote farbe alßo drat
Gelbe farbe noch Christen bedeuten thut
Dy halt, Almechtiger got, in deiner hut
Alles ßo in der getailten lini begriffen ist,
hat der Thurck geplundert, nach dem er
dir schlacht gewonnen hat im 1526 jar.*

Těmito verši je jasně řečeno, že mapa neměla jít do oběhu jako nebarevný tisk, ale vybarvena: To co Turci v krátké době z dopuštění božího dobyli — Bosnu, Ráskou zemi, Uhry, Bulharsko, Srbsko, Srěm a Dalmácií — mělo být červeně, a žlutě to, co ještě patřilo křesťanům. Zda to mělo být provedeno plošně, nebo jen v obrázcích měst, nevíme. Jedno i druhé bylo již tenkrát známé. Na cestovních mapách té doby bývaly země různého jazyka

97

odlišeny barevně a na mapách evropského jihovýchodu se rozlišovala křesťanská a turecká města barvou nebo kresbou, hlavně praporci se znakem kříže nebo půlměsíce. Na Lazarově mapě vlají tyto praporce nad Pětikostelím a Bělehradem.

Od Segedína na sever až po Vácov a odtud po levém břehu Dunaje až po Ráb táhne se v Lazarově mapě tečkovaná čára, jejíž význam není na prvý pohled jasný. Pod Rábem přechází na druhý dunajský břeh, odbočuje do Vértešských vrchů a za nimi se obrací k jihu, zabírá Pětikostelí, překračuje Drávu a končí na Sávě. Výše citovaná poznámka o této tečkované linii zůstala často nepovšimnuta a popsána čára vykládána jako cesta, ³²⁾ ač se vyhýbá všem městům, jimiž by nutně musila procházet, kdyby měla ten význam jako tečkované čáry na cestovních mapách z doby okolo r. 1500. V nesouhlasu této čáry v Zadunají s dnešními dopravními směry byl spatřován výraz toho, že močály byly tenkrát velikou dopravní překážkou a z průběhu této čáry mezi Komárnem a Rábem se soudilo, že cesta po ostrově byla tenkrát bezpečnější nežli v povodňových končinách dolní Ráby. Jiní autoři ³³⁾ opět vykládali tuto čáru jako hranici území obsazeného Turky, vtělenou do mapy až dodatečně. Kdyby měla mít tento význam, musila by skutečně být vpravena do mapy až později, neboť Budín padl do tureckých rukou až r. 1541 a Ostrihom r. 1543, kdežto štoček byl řezán již r. 1527 nebo 1528.

Zakreslení této hranice do Lazarovy mapy je sice dodatečné, ale jen vůči Lazarovu vypracování vlastní mapy, nikoli vůči ingolstadskému tisku, a pochází nejspíše od Tannstettera. Hranice vymezuje území, jak se v opomíjené poznámce jasně praví, které bylo zpustošeno Turky po moháčské porážce křesťanských vojsk (29. 8. 1528); je to vyznačení onoho dalekého vpádu, při němž Soliman II. vtrhl již 10. 9. 1526 do Budína, než se koncem září stáhl z uherských nížin pro zprávy o nepokojích v Malé Asii. Na ingolstadtském tisku jsou připomenuty i jiné, dřívější události tureckých válek, nepochybně také Tannstetterem, který toto thema zpracovával mapově již dříve. Kromě obrázku bitevního střetnutí a kříže u Moháče s legendou, že u tohoto křížku podlehl král Ludvík Solimanovi Velikému, dvanáctému císaři tureckému, i se svým vojskem, je tu ještě poznámka u Smedereva že bylo dobyto Turky r. 1439 a u Golubace zobrazení bitvy s nápisem, že tam císař Zikmund nešťastně bojoval r. 1409 se sedmým císařem tureckým Mohamedem.

Omezíme-li v dalším naši pozornost již jen na původní a základní rysy Lazarovy mapy, neujde nám podstatné zlepšení říční soustavy podané touto mapou vůči starším zobrazením Podunají. Zásluhou Lazarovou objevil se tu správně tok Dunaje i přítoků; bohužel, byl tento obraz velmi brzy zkažen Laziem, takže jej nacházíme jen na Apianově tisku a na několika málo kopiích, Valvassorově, Trameziniho a Sambukově, jež však neměly na názory 16. a 17. století o konfiguraci Podunají ten vliv, jako přečetné kopie mapy Laziovy, takže o podobě Uher bylo rozhodnuto na 150 let vydáním mapy Laziovy. Zcela nekriticky se k těmto názorům přidal i kartograf slovenského původu, Jan Boza — Sambucus, který vedle kopie mapy Lazarovy dal později do oběhu i laziovskou podobu Uher.

Pokud jde o Slovensko, srovnali jsme vodní toky Lazarovy mapy s jejich skutečnými tvary. Když k řekám Lazarovy mapy přiřadíme, neměnice mě-

³²⁾ Prinz G., III., str. 52, 469; El. Harnos, str. 6.

³³⁾ Fodor I., str. 20

98

řítko, nýbrž jen orientaci, části vodních toků podle dnešní mapy, vidíme, že obojí čáry se na dlouhých úsecích nebo i v celých velkých částech soustavy k sobě velmi dobře přimykají, a hlavně, že na celém území Slovenska, jež nás především zajímá, není na Lazarově mapě tok, který bychom nemohli ztotožnit s některým tokem skutečným.

Váh je sice v Liptovské kotlině spojen s Popradem, ale z toho není třeba vinit autora mapy. Zde, stejně jako Bílý Kriš se Zlatnou, spojil možná až rytec mapy prameny toků směřujících na dvě strany. Dunajec i Poprad jsou nakresleny celkem ve správné vzájemné poloze a do Popradu jsou od severu dokonce naznačeny dva krátké přítoky, jimž nelze upřít oprávněnost. Po stranách průrvy Popradu Beskydami je přerušena kresba hor a lesů a na východ až po *Beskid mons latroum* není již žádný přechod do sousedního Polska naznačen. Žádný z kopců pohraničního pásma není pojmenován; někteří autoři četli nesprávně — místo varovného „hora zbojníků“ — mons Tatorum, Tatry, až v oblasti Užockého průsmyku. Orava je na Lazarově mapě naznačena jen krátkým tokem; s druhé strany přichází Revúca, protažená proti toku až do Horehroní, pak Turiec a Rajčanka. Dále je z přítoků Váhu zakreslen jen krátký tok z Bílých Karpat, snad Klanečnica, a jižně odtud sbírají svoje vody Trnava a Dudváh, ústící do Čierné vody. Mezi Novým Městem n. V. a Devínem kreslí mapa opět karpatské pásmo, které severněji odtud až po Žilinu, již vybočilo z rámce. Ze všech dosud zmíněných řek je v mapě pojmenován jen Váh a Dunaj. Dunaj, střídavě jmenovaný *Danubius* a *Danaw*, přijímá u Devína Moravu a hned pod Bratislavou se větví. Dnešní slovenský Malý Dunaj, z něho odbočující Čierna voda i dnešní hlavní řečiště Dunaje po severní straně maďarského ostrova jsou na Lazarově mapě vykresleny užší nežli ostatní dunajský tok a jako hlavní proud se tu objevuje dnešní maďarský Malý Dunaj. Zda to vystihuje situaci na počátku 16. století, nelze říci bez podrobnějšího studia historicko-geografického. Zajímavým po té stránce je také vyústění Váhu, položené na Lazarově mapě nad Komárno, ostrovy na Nitře a mnohé další znaky Lazarovy hydrografické kresby.

Nitra je tu zakreslena i s vějířem pramenných toků, s Nitricí a Bebravou, a s dlouhým ostrovem mezi Topolčanami a Zbehy. Hron pramení u Brezna z Telgartského lesa, v jehož rozsáhlé ploše je vsazen název *Sylva Brgart*, a přijímá od severu u Banské Bystrice výtok z jezera či močálu nazvaného *Hokie* a u někdejšího Sv. Kříže (*S. Crux*) Kremnický potok. Zitava ústí přímo do Dunaje, Ipel přichází správně od Malince a přijímá Krupinici a Štiavnicu.

O chybném spojení Váhu s Popradem byla již zmínka; pozoruhodně správně je však vykreslen popradský ohyb pod Plavcem, dále horní Hornád s přítoky od Levoče, Hnílec a Torysa i dolní tok Hornadu a jeho rozvětvení před ústím do Slané. Povodí Slané je na Lazarově mapě ochuzeno o Bodvu, Turiec, Blh i Rimavu a naznačen je jen Muráň. Velmi správně je rozložena říční soustava v povodí horní Tisy: Toplá a Ondava pramení za Bardejovem a Ladomírovou, název Laborce je sice položen na Cirochu, ale obě řeky se správně stékají u Humeného. Na Uhu je naznačen přítok Turje a zdá se, že i Okny a velký močál mezi Michalovcemi a Sobrance. Latorica ústí do Bodrogu a Bodrog do Tisy ve správných místech, ale veliké ohbí Tisy a sblížení s Latoricí u Copu zakresleno není. Ze všech zde uvedených řek jsou pojmenovány jen Morava, Hron, Hornad, Slaná a Tisa.

99

Srovnáme-li jednotlivé části říční soustavy na území Slovenska podle Lazarovy a dnešní mapy, objeví se shody velmi uspokojující. Rovněž tak vzájemná poloha měst a vodních toků je ve většině případů správná.

Ač je Lazarova mapa reprodukována dřevorezem, podařilo se v ní vyjádřit topografii Uher dosti podrobně. Na celé mapě je přes 900 místních jmen a z toho jich připadá na dnešní Slovensko více než 260, tedy poměrně více než na jiné části země. Ke srovnání budiž uvedeno, že soudobá mapa Klaudiviana má při měřítku znatelně větším, ale v hrubším dřevorezu přibližně totéž poměrné množství místních znaků a názvů. Třídění místních znaků v Lazarově mapě není provedeno a vysvětleno. Většinou jsou obce vyznačeny buď jen prostým kroužkem, nebo kresbou stavení různého tvaru a seskupení, někdy — jako na př. při Kremnici — rozvinutou ve složitější perspekt. Při tomto vzhladu místopisné kresby můžeme se právem domnívat, že i předloha dřevorezu pořízená z materiálu Lazarova chtěla jistě různostmi obrázků vyjádřit určité znaky, ale že její hledisko nebylo rytcem jasné a proto i srozumitelnost ingolstadtského tisku po této stránce utrpěla. Při rozborech obsahu Lazarovy mapy poukázali již maďarští odborníci na to, že množství místních názvů v ní je samo o sobě důkazem toho, že Lazarova mapa je původní. Neznáme totiž

žádnou dřívější mapu, jež by se alespoň trochu mohla Lazarově mapě v tomto směru rovnat. Zmíněná již mapa Rosselliho, o níž se jako o předloze Lazarově nejvíce uvažovalo, nemá ani 50 místních jmen. V Apianově tisku jsou jistě četné názvy odlišné od původního psaní Lazarova; některé byly asi poněmčeny Tannstetterem a také v Ingolstadtě jistě nereprodukovali předlohu zcela věrně. Přesto je i z tištěné mapy zřejmé, že autor nechyboval příliš ani ve slovenských názvech.

<u>Dnešní název</u>	<u>Lazarova mapa (1528)</u>	<u>Dnešní název</u>	<u>Lazarova mapa (1528)</u>
Lučivná	Luttoma	Strečno	Stretzē
(již. od Lučivné, snad Štrba)	Zubnsten	Lietava	Letaua
Hybe	Hyby	○ (záp. od Varína)	○
Okoličné	Kolitzna	Rajec	Raitz
Lipt. Mikuláš (dř. Lipt. Sv. Mikuláš)	S. Nicola	Žilina	Zilink
Lipt. Hrádek	Hradek	Hričov	Hreczwa
Ružomberok	Rozinberg	Súľov	Droloi
Lupča (dř. Nemecká, dn. Partyzánská L.)	Liptze	hrad Bystrica (Považský hrad)	Bistriz
Orava	Oroua	Fačkov	Satzkowy
Likava	Licava	Beluša	Belus
Štiavnička (nyní Turčianska Št.)	Sabinitz	Ilava	Ilaua
Sučany	Sutzani	Trenčín	Trencin
Sklabiňa	Sklavina	Nitrianske (dř. Nemecke) Pravno	Praue Alecuz
Blatnica	Blatnitze	Bojnice	Bonytz
Belá	Bela	Prievidza	Primitz
Varín	Vrade	Kamenec pod Vtáčnikom (Sivý Kameň)	Kamentz
Martin	Martin	Oslany	Oslatzin
Mošovce	Mosoum	vrch Michalov (Klíž. Hradišťe)	Mihalow
Zniev (Turčianský hrad)	S. Ziayo	Uhrovec	Uhrowetz
Kláštor pod Znievom	Claustru	Bánovce nad Bebravou	Banoutz
Slovenské Pravno	Prauestlau	Žabokreky (nad Nitrou)	Zabokrek
vrch Vyšehrad (?)	Wurtzgart	Solčany	Seltzen
Starý hrad	Stairad	Beckov	Setzkow

100

<u>Dnešní název</u>	<u>Lazarova mapa (1528)</u>	<u>Dnešní název</u>	<u>Lazarova mapa (1528)</u>
Nové Město nad Váhom	Vehel	Gútor (dn. Hamuliakovo)	Gitor
Velké Topoľčany	Tolpza	Čilistov	Zeliste
Tematín	Temetin	Bodíky	Bodak
Čachtice	Czachtitz	Šamorín	Zamaria
Vrbové	Wrbowe	Dunajská Streda	Streda
Ostrov	Ostrol	Padáň	Padan
Chtelnica	Vtiel	Kerť na Ostrove (dn. Ohrady)	Ked
Veľ. Kostolany	Castella	Horné Mýto	Wazo
Trakovice	Trokouitz	Veľký Meder (dn. Čalovo)	Medier
Hlohvec (něm. Freystadt)	Fristat	Kameničná (dř. Keszegfalva)	Kisgult
○ (vých. od Hlohovce)	○	○ (jv. od Vel. Mederu)	○
Velké Dvorany	Dwotzan	. (sz. od Komárna)	Zouat
Kovarce	Konartze	Vizvar (na území Kameničné)	Witzwar
Oponice	Oponitze	Örs	Ers
Preseľany (?)	Peretrie	Nová Stráž	Vyfaln
Jelenec (dř. Gýmeš)	Gymes	Bökk Puszta	Bek
Hrušov	Hroisor	Arcibiskupský Lél	Ersekel
. (? , vých. od Hrušova)	Broisow	Klížska Nemá (mad. Kolozsnéma)	Kolos
Zbehy	Zbel	(na území obce Fiš?)	Aswante
Chrenová (dř. Tormoš)	Temiz	Szap (dn. Palkovičovo)	Zap
Nitra	Nitria	Šoporňa	Sopronie
	Neutrach	Branč	Berentz
Mučeníky (dn. Sládečkovce)	Motzenek	Dlhá nad Váhom	Hainfalln
Kladčany	Ketzň		
Siladice	Ziladitze		
Bučany	Bazan		

Vlčkovce (dř. Farkašín, Farkashida)	Hida
Trnava	Tirna
Bohdanovce n. Trnavou	Bohimitz
Trstín (dř. Nádaš)	Vadas
○ (vých. od Trstína)	○
Smolenice	Smoletze
Zvončín (?)	Tzwebamem
Ružindol	Rosinde
○ (hrad Ostrý Kameň?)	○
○ (Plavecký hrad?)	○
○ (hrad Pajštún?)	○
Stupava	Stüpaw
Devín	Tebiň
Bratislava	Prespurg
	Posonium
Rača	Retze
Čeklís (dř. Bernolákov)	Zekles
Svätý Jur	S. Georg
Pezinok	Petzing
Senec	Zelitz
Slovenská Nová Ves)	Noua
Čataj	Czatoi
Veľký Grob	Gutob
Malý Biel	Keel
Farná	Pitap
Čierna Voda (dř. Čierne Nekyje)	Niek
Vizkelet	Vizkele
Eberhart (dn. Malinovo)	Erhard
Vrakuňa (dř. Verekina)	Vekynie
Podunajské Biskupce	Pisteky

○ (vých. od Branče, asi Cetín)	○
Veľ. Vozokany (sv. od Vrábel)	Wetzely
Iňa	En
Nitr. Kýr (dn. Milanovce)	Ker
Veľká Maňa	Mania
Komjatice	Komati
Šurany	Sumir
Mostová Kerť (dn. Mostová)	Kyrth
Vozokany	Wetzekin
○ (vých. od Veče, snad Urmín)	○
Horné Saliby	Zeli
Selice	Sele
Bohatá (dř. Bogota)	Gug
Baračka (dř. Bardoňovo)	Barotz
Nyárhid (zaniklá obec)	Marhid
Semerovo	Semer
Nitriansky Hrádok (dř. Malý Varád)	Varatz
Martovce (dř. Martoš)	Matzod
Marcelová	Marcelhaz
. (Nové Zámky?)	Noua Villa
Guta (dn. Kolárovo)	Guta
○ (již. od Kolárova)	○
Komárno	Komarie
Žitavská Tůň (Zsitvatőpuszta, Páth)	Zitwate
Brezno	Bretzno)
Lopej (kostel sv. Jiří)	S. Georg

101

<u>Dnešní název</u>	<u>Lazarova mapa (1528)</u>
○ (jz. od Lopeje)	○
. (snad Sv. Ondrej nad Hr.)	S. Ambrosi
Slovenská Lupča	Lipza
Banská Bystrica	Neusol
Kremnica	Kremnitz
Radvaň	Radna
Hájniky	Hanik
Víglaš	Vigles
○ (Zvolen)	○
Sv. Kríž nad Hr. (dn. Žiar n. Hr.)	S. Crux
Šášov	Sassow
Sklené Teplice	Teplitz
Dobrá Niva	Dobraniwa
Revište	Revize
Nová Baňa	Vibonia
Svätý Beňadik	St. Bñdict
Tekov	Tekou
Pukanec	Bukowonia
Levice	Lena
Tekovské Šaluhy (dn. Tekov. Lužany)	Sarbo
Kolta	Kolta
Dubník (dř. Čúz)	Czuz
. (Teknyösmalon u Kam. Ďarmot?)	Tenges
Gbelce (dř. Kőbölkülüt)	Kebelkut
Málinec	Malna padtak

<u>Dnešní název</u>	<u>Lazarova mapa (1528)</u>
○ (Turňa)	○
○ (Plešivec?)	○
○ (Gemer?)	○
Muráň	Moran
Tisovec	Olsonotz
Rimavská Sobota	Rimasombat
Ožďany	Ozdien
○ (Hodejov?)	○
Levoča	Leusch
. (hrad u Hrabušic?)	Haisak
Spišská Nová Ves	Noua Villa
Spišské Podhradie	Warlia
Spišský hrad	Zepes
Vyšné Repaše	Repatz
Krompachy	Kerchnaw
Spišské Vlchy	Wallndorf
Vondrišiel (dn. Nálep-kovo)	Wagendrießel
Mníšek pod Hnilcom	Minsek
Smolník	Sm lintz
Gelnica	Selnitz
Košice	Cassouia Kascha
○ (záp. od Košic)	○
○ (záp. od Košic)	○
○ (jz. od Kosic, Šaca?)	○
. (vých. od Seně)	Terbes
Veľká Ida	Nagida
Seňa	Sena
Perín	Peren

Poltár	Poltar	Brezovica nad Torysou	Brzezoz
Divín	Diuin	Kamenica (dř. Tarkö)	Tarke
Lovinobaňa	Loyna	Sabinov	Tzieben
	Bonia	Šarišský hrad	Saros
		Kapušany	Capi
Nitra nad Ipľom	Nitza	Prešov	Epories
Veľké Dravce	Doratz	Šebeš	Sebes
Hajnáčka	Amaske	Petrovany	Peter
Fíľakovo	Filekwar	Drienov (dř. Somos)	Samos
Lučenec	Losontz	Budimír	Bodomir
Kalonda	Kalonda	hrad Makovica (u Zbo-	
Krupina	Krupina	rova)	Makouitz
Bzovík	Bazok	Bardejov	Bartfa
Drážovice	Daras	Kurima	Kirinna
Hontianske Nemce	Nentllbitz	Ladomirová	Lakomir
Súdovce	Budoutz	Stropkov	Stropka
Hokovce	Egeg	Hanušovce nad Topľou	Hamosfalu
Čabrad (Litava)	Litwa	Skrabské (dř. maď. Mo-	
Plášťovce	Palastiuwiz	gyoróska)	Momeros
Plachtince	Palota	Čičava	Czitzna
○ (již. od Mord. Kameně) ○		Solivar (dř. Šovar)	Sowar
Ipel. Predmostie (dř. Hid-		Vranov	Wrano
wég)	Higwig	○ (vých. od Vranova)	○
Šahy	Sag	○ (Pozdišovce?)	○
Vyškovce nad Ipľom	Visk	Slanec	Galtzet
Bíňa	Ben	Trebišov	Terbes
Salka	Zalka	Zemplín	Zemlin
Jelšava	Olsawa	Stakčín	Staktz
Slavošovce	Scalaue	Modra	Modria
3títník	Schitnik	Humenné	Homora
Krásná Hôrka	Pulcr Mons	Brekov	Barko

102

<u>Dnešní název</u>	<u>Lazarova mapa (1528)</u>	<u>Dnešní název</u>	<u>Lazarova mapa (1528)</u>
Sírník	Zurnitz	Pinkovce	Pinkotz
Jasenov (dř. Jesenov)	Jesene	Leles	Keles
Kamenica nad Cirochou	Ekermeijz	○ (snad Poprad)	○
Zbudza	Zbura	Kežmarok	Kesmarth
Vinné	Nagomial	Spišská Stará Ves	Starbes
Michalovce	Nadmial	Červený Kláštor	Bartus (sc. Cartus)
Veľké Raškovce	Raska		
. (Tibava?)	Bukötz	○ (snad Stará Lubovňa)	○
Sobrance	Zobratnz	○ (Czorstyn)	○
Pavlovce nad Uhom	Palotz	Nedeczwar (u Niedzice)	Nedutze
Veľké Kapušany	Kapos	Szaflary (?)	Saflat (?)

Místa v Lazarově mapě nepojmenovaná jsou zde označena ○.

Po dolním okraji Lazarovy mapy je velmi pečlivě vykresleno mílové měřítko v délce 80 německých mil, rozdělených ještě na čtvrtiny, a v latinském i německém výkladu pod mapou je obšírně vyloženo, jak odpichovacím kružítkem měřit vzdálenost míst.

Není asi náhodou, že kružítko na mapě vyobrazené (s vysvětlivkou *alhie fint der circkel in kurtzer tzeit wie weit eine stat von der andern leit*) je rozevřeno právě na 15 mil, tedy asi na 1 šířkový stupeň, ač rovnoběžky ani poledníky na Lazarově mapě žádným způsobem naznačeny nejsou. Přikreslení mílového měřítka se přičítá Tannstetterovi; sotva však by je byl mohl sestrojiti správně, kdyby již předloha dřevorezu mílové měřítka nebyla měla. Také není pravděpodobné, že by Lazar nebyl na svých rukopisech měřítko znázornil, když podle směru a vzdáleností míst jejich polohy zaznamenával. Tornu, že se v tomto měřítku setkáváme s německými mílemi, ač bychom předpokládali, že Lazar používal mil uherských, nemusíme přičítat zvláštní význam. Buď Tannstetter změnil měřítko uherských mil Lazarových na měřítko mil německých, nebo už Lazar počítal s nějakými uherskými mílemi, které byly přibližně shodné s německými. Zdá se, že v takovýchto uherských mílech udával vzdálenosti míst také Brodarič ve svém popisu Uher. Je tedy asi jen podoba mílového měřítka, jeho protažení po celém spodním omezení mapy, grafickým vyřešením pocházejícím až od Lazarových pokračovatelů.

Měříme-li tímto měřítkem vzdálenosti míst ležících přibližně na stejném poledníku nebo přibližně na téže rovnoběžce, dostáváme v severní části mapy, na Slovensku, pro jejich přímé spojnice často zcela správné délky. Tak na př. pro

Komárno – Trenčín	17 ½ mil		
Jager – Kežmarok	13 mil		
Miškovec – Spišský hrad	20 mil		
Tokaj – Bardejov	17 mil	Prešov – Ilava	30 mil

někdy se však objeví značné místní rozšíření ve směru severojižním a zkrácení od západu k východu, jako na př.

Ráb – Trnava	10 na 13	Bratislava – Miškovec	38 na 32 ½
Vácov – Ban. Bystrica	14 ½ na 16 ½	Ban. Bystrica – Košice	21 na 19
Lučenec – Lipt. Mikuláš	11 na 16	Nitra – Lučenec	15 na 13 ½
Ostřihom – Žilina	21 ½ na 25		mil.

103

Nesmíme však ani značné odchylky od skutečnosti, jako na př. prodloužení vzdálenosti Lučenec — Lipt. Mikuláš o polovinu, považovat za chybu ubírající tenkrát mapě podstatně na ceně. Při sčítání zaokrouhlených cestovních vzdáleností, posuzovaných podle doby jízdy od místa k místu, mohly se tyto rozdílly snadno nastřádat a mnohé z nich můžeme vysvětlit právě různou sjízdností a schůdností krajiny v rozličných směrech. Při celkové velmi dobré správnosti mapy Lazarovy nepřekvapí, že se vzdálenosti na ní shodují dobře s cestovními vzdálenostmi udávanými již v době předlazarské. Namátkově uvádím údaj z r. 1440 pro Vídeň—Budín 32 mil.³⁴⁾

Jedna míle je v měřítku Lazarovy mapy znázorněna délkou 6,77mm; jeden stupeň poledníkový měl by na ní délku 101,6 mm, což je délka 1° na mapě, již bychom dnes připsali měřítko 1 : 1 093 000.

Lazarův obraz Uher je v rámci, jímž jej opatřil jistě až Tannstetter, stočen o více než 45° doleva. To bylo považováno za největší nedostatek mapy a chyba přičítána již Lazarovi. Oberhummer se pozastavoval nad přímo neuvěřitelným posunutím dolního Dunaje a jeho západních přítoků a nad tím, že celý jih a jihovýchod země je jakoby otočen o 50° až 90° k severovýchodu. Tok Sávy a Dunaje tu skutečně směřuje k severoseverovýchodu a mapa by byla správněji orientována, kdyby měla nahoře připsán východ a nalevo sever.

V Lazarově rukopisu asi žádná síť poledníků a rovnoběžek ani jiný orientační údaj obsažen nebyl. Tannstetter jako význačný představitel „druhé vídeňské školy“ a spolupracovník Stabiův by je byl jistě nevynechal. Zdá se, že Lazarův rukopis neposkytoval k orientaci kresby žádné jiné vodítko než tok Dunaje, který však měl v kruhových kosmografiích i v současných námořních mapách nejednou schematicky západovýchodní směr. Jestliže Tannstetter vzal Vídeň a Trajánův most za západní a za východní konec zobrazeného dunajského úseku a jeho pravouhlá zalomení, která Lazar vystihl správně, považoval jen za podružný znak, bylo s Tannstetterova hlediska položení rámce a označení jeho stran čtyřmi základními světovými stranami zcela správné. Slovy „ad quatuor latera“ měla snad právě být zdůrazněna obdélníková kompozice mapy a její geografická orientace, jež tenkrát nebyly zcela obvyklé.

Tím však není řečeno, že v době Lazarově nebyly po ruce pomůcky, podle nichž by bylo možné mapu lépe orientovat; naopak, chceme tu připomenout údaje zeměpisných šířek některých měst přicházejících v úvahu pro zobrazení severních Uher, jež pocházejí od astronoma a oblíbeného astrologa Matyášova Martina Bylicy z Olkusz. ³⁵⁾ Údaje těchto tabulek samy o sobě by byly mohly Tannstetterovi stačit k správnější orientaci mapy a nebylo by také nijak obtížné podle nich mapu opatřit zeměpisnými rovnoběžkami.

³⁴⁾ Ms inv. 1044-1047 f. 205v. Bible. royale Brussel; D. B. Durand: The Vienna-Klosterneuburg Map Corpus of the 15th Century, Leiden 1952, App. 8.

³⁵⁾ Ms. 600 Bibl. Jagiell Kraków, str. 249; prof. J. Flisovi v Krakově děkuji za obstarání fotokopii. – Fr. Bujak: Studja geograficzno-historicze, Kraków 1925, str. 60-61.

104

	Bylica: správná šířka:	rozdíl	
Bratislava	48° 15' 48° 9'	+ 6'	
Vídeň	48° 20' 48° 14'	+ 6'	
Ostřihom	47° 45' 47° 48'		- 3'
Orava	49° 32' 49° 16'	+ 16'	
Lipt. Hrádok	49° 0' 49° 3'		- 3'
Levoča	48° 54' 49° 2'		- 8'
Košice	48° 48' 48° 43'	+ 5'	

Nemůžeme říci, zda Lazar některých vědomostí svých předchůdců o zeměpisných polohách míst v Uhrách užil při své mapě. Domnívám se, že i pro Uhry existovaly před Lazarem tabulky poloh míst, jež sloužily při rozmnožování map, a skizzy pro jednotlivá porčí. Durand naznačil,³⁶⁾ že takové náčrtly mohly pocházet od biskupa Jana Vítěze, a v souřadnicových tabulkách pro-mapy střeoevropského prostoru nacházíme i polohy některých západoslovenských míst, jako Devína, Bratislavy, Trenčína, Trnavy, Nitry, Sv. Juru a j.³⁷⁾

Při rekonstrukcích nedochovaných map českých zemí z poloviny 15. století jsem ukázal na to, že větší mapové obrazy byly skládány z dílů, odpovídajících na př. povodí českého Labe, řeky Moravy a pod.³⁸⁾ Ani Lazarova doba neznala jiné cesty k získání mapy většího území než skládání skizz sestavených ze směru a vzdáleností. Také Šebestián Münster chtěl takto dojít k mapě všech zemí německého národa a r. 1523 jmenoval mezi těmi, kdo by ve své zemi mohli takovou dílčí práci podniknout, vídeňského Tannstettera.³⁹⁾ Z takových náčrtů, které na slovenském území měly spíše charakter itinerářů vázaných na údolí řek, sestavil asi Lazar svoji mapu, pro kterou neměl ještě dostatek astronomicky určených zeměpisných šířek a pečlivěji propočítaných zeměpisných délek.

Albrecht Penck upozornil první na to, že Lazarova mapa se jeví jakoby složena z řady dílčích kreseb a rozpoznal na ní část uherskou a část chorvatsko-slavonskou, tuto poněkud většího měřítka. V celkovém obrazu Uher ukazuje se u Lazara ještě třetí takový díl, totiž sedmihradský, který má měřítko ještě menší nežli část uherská a při podrobnějším rozboru severních Uher jsme našli jednotlivě zcela správných, ale různě orientovaných dílců více.

Při celkovém posuzování Lazarovy mapy mluví se často o t. zv. vysunutí Sedmihradska k severu. Je pravda, že tato země je zakreslena v pravém horním rohu listu a že tam zůstala i na pozdějších mapách, na př. Laziově. Toto vysunutí Sedmihrad objevuje se jen na těch mapách, které Lazarův obraz ponechaly v obdélníkovém rámci, jehož stranám daly přibližně význam zeměpisných poledníků a rovnoběžek. Zakreslíme-li však mezi místa Lazarovy mapy průběh čar zeměpisné sítě, dostaneme sice zprohýbanou síť, ale její rovnoběžky vcelku sledují směr úhlopříčky Lazarovy mapy a jen poněkud konvergují k východu, což je způsobeno nestejným měřítkem různých dílů mapy. Také zmíněné tabulky Bylicovy kladou Kluž jen o 12' na sever od správné polohy, takže kopisté Lazarovi měli možnost daleko

³⁶⁾ Durand, .str. 124, 138—139.

³⁷⁾ Durand app. 7.

³⁸⁾ K. Kuchař: Mapa Čech před 500 lety (Kartogr. přehl. VIII.), str. 64 a n.

³⁹⁾ V. Hantzsch: Sebastian Münster, Leipzig 1898. str. 34 — 36.

105

správnějšího zakreslení zeměpisné sítě, a Brašov se u nich nemusil objevit až o 3° dále k severu, Kluž v zeměpisné šířce Vídně a pod.

Negativní výsledek srovnávání Lazarovy mapy s mapami, v nichž snad by mohly být stopy po nějaké předloze společné jim i Lazarovi, jakož i vysvětlení orientačních omylů Lazarových následovníků, Lazia především, staví vysoko původní zpracování Lazarovo, ať již bylo zcela samostatné nebo se ujal staršího, nám dnes neznámého, ale tiskem jistě nikdy nevydaného materiálu.

Jen se zřetelem ke slovenskému území chceme tu porovnat obsah Rosselliho mapy střední Evropy⁴¹⁾ s Beneventanovou mapou⁴²⁾ z r. 1507 a se Salamancovou mapou⁴³⁾ z r. 1548. Tyto mapy zaznamenávají pouze:

Rosselli:	Beneventano:	Salamanca:	
Barsale	Barsale	-	snad Bardejov
Posonium	-	-	Bratislava
Casmarkt	Casmar	-	Kežmarok
-	-	Crumniza	Kremnica
-	Cassouia	-	Košice
Gamaru	Damaru	-	Komárno
Leycz	Leutz	-	Levoča
Seps	Seps	-	Spišský Hrad
Temetin	Timenum	-	Tematín
Zelmon	Zelmon	Zelmon	Zvolen
Zonelza	-	Zotelza	Žilina

Stejně jako na těchto mapách Rosselliho typu, není také nijak podrobnější místopis na mapách odvozených přímo nebo nepřímo z mapy Kusový, ať již ji přetlumočují celou nebo jen její východní část, ani na zmíněných mapách Podunají, Balkánského poloostrova a Adriatického moře, podepsaných Castaldim,⁴⁴⁾ Lafrerim⁴⁵⁾ a jinými známými jmény italské kartografie. Mapy všech těchto druhů vycházely však přesto ještě dlouho potom, co vyšla Lazarova mapa z Apianovy dílny.

Lazarova mapa dostala se do světa sice rychle, ale asi jen ojediněle. Jak již bylo řečeno, máme ji doloženu z r. 1529 z Benátek, ale řada jejích kopií z důvodů dosud neobjasněných začíná se mnohem později a žádná z nich neměla vliv na nesčetné obrazy Uher ve známých atlasech tak řečeného „století velkých atlasů.“ Ani

Münster, ač se znal s Tannstetterem, neměl při prvním svém vydání Ptolemaiovy Geografie (1540) Lazarovu mapu a spokojil se i ve svých kosmografiích s daleko menším obrazem Uher na

⁴¹⁾ Fl. Banfi: Francesco Rosselli térképész Mátyás király udvarában (Térképészeti közlöny VI., 1940), str. 90-108

⁴²⁾ Apponyi č. 211; reprod. H. Herrmann: Die ältesten Karten von Deutschland bis Gerhard Mercator, Leipzig 1940, tab. 9, Nordenskiöld Facs. Atl. str. 25, Kordt 1910, tab. 10, aj.

⁴³⁾ Bagrow Cat. I., 77; reprod. Herrmann tab. 12.

⁴⁴⁾ Apponyi č. 122.

⁴⁵⁾ Apponyi č. 601 a 602; reprod. Sindik I., Stare karte jugoslovenskih zemalja, Beograd 1932, tab. XII.

106

listu, jenž sahá od Baltu po Balkán a od Odry po Azovské moře, a v době vydání Orteliova atlasu udávala již tón zkažená kopie Laziova.

První ze tří velmi věrných kopií Apianova tisku Lazarovy mapy pořídil a vydal benátský rytec, tiskař a nakladatel Giovanni Andreas di Vavassore, řečený Vadagninus r. 1553.⁴⁶⁾ Valvassor opatřil mapu novým nadpisem *Nova descriptio totius Hungariae*. ale převzal i původní titulní text *Tabula Hungariae ad quatuor latera . . .* až na letopočet, který změnil na 1553, ale zasadil jej do obdélníkového rámce v místech, kde na Apianově tisku je ověčená rouška s tímto nápisem. Na druhé straně vynechal Valvassor znak krále českého a uherského a dal na jeho místo erb jiný. V mapě doplnil Terstský záliv a v něm Terst, Muggii a Monfalcone a na dalmatském břehu Rjeku, Bakar a Novigrad.

Pod stejným titulem jako u Valvassora byla mapa Lazarova kopírována a vytištěna také v Římě *Pyrrho Ligorio Neap. auctore* v menším měřítku r. 1558 a 1559 ve dvou vydáních, z nichž první je bez údaje o tiskaři, druhé nese *impressum Michaelis Tramezini formis, cum privilegio S.P. et Veneti Senatus ad decenium, incidebat Sebestianus a Regibus Clodiensis*.⁴⁷⁾

O idách zářijových r. 1566 podepsal Sambucus, první nám známý kartograf slovenského původu, věrnou napodobeninu Lazarovy mapy ve formátu 535 x 680 mm.⁴⁸⁾ Titul mapy je *Ungariae Tanst. Descriptio nunc correcta et aucta Maximil. II. Aug. opt. Pr. P. P. dicaia per I. Samb. MDXVI. Faciebat DH*. Na místo, kde Apianův tisk má titul, položil Sambucus několik vysvětlivek ke geografii Uher, počet komitátů, zmínku o některých městech a nepřihlídnutí oprávněné tvrzení o vlastních opravách.⁴⁹⁾ Pokud jde o Slovensko, má Sambukova mapa doplňků jen nepatrně. Také názvoslovných, většinou jen ortografických rozdílů mezi jeho a Lazarovou mapou je jen málo. Ve vodopisu Slovenska jsou na dalších místech pospojovány pramenné toky. Po stranách je Sambukova mapa doplněna 1° – dílci zeměpisných šířek, jimž dal rozměr přibližně 13¹ cm a nahoře a dole dílci délkovými, 4 až 5 cm dlouhými. Tím dal rámci Lazarovy mapy, jejíž kresbu nechal tak orientovanou, jak je na Apianově tisku, význam zeměpisných poledníků 39° a 50° a rovnoběžek 44° a 49°. Kdybychom soudili podle této „sítě“ mapy, vyšlo by nám měřítko asi 1 : 820 000 a délkově zachovaná rovnoběžka 69°. Míle zakreslené po dolním okraji mapy nebyly by v tomto případě německé míle, neboť by se jich vešlo do 1° poledníkového asi 20; jsou popsány jako *milliaria communia*. Přikreslení této sítě k jinak orientované mapě je stejně povrchní a nekritické, jako překreslení Laziovy mapy uvedené Sambukem do Orteliova atlasu.

⁴⁶⁾ viz též pozn. 4); Valvassor, též Vavassor apod., Guadagninus nebo Vadagninus, byl jedním z prvních benátských nakladatelů map. Jeho činnost začíná v letech 1510-15; zemř. ok. r. 1572. Jediný známý výtisk této mapy v Apponyiově sbírce č. 135.

⁴⁷⁾ První vy. v Apponyiově sbírce č. 137 a Bibl. nat. Paris, druhé v Hauslab-lichtenštejn. sbírce a ve dv. a st. knih. ve Vídni, Brit. museu v Londýně a j. – Sr. W. Ruge: Älteres kartogr Material in deutschen Bibliotheken (Nachr. Göttingen 1904), str. 49 a n.

⁴⁸⁾ Jan Boza-Sambucus (nar. v Trenčíně 1531, zemř. 1584). Sambukem zhotovená kopie Lazarovy mapy reprod. v Remarkable maps of the 15th, 16th and 17th centuries reproduced in their original size, Amsterdam 1897, nr. 23. – Orig. výtisk Apponyi č. 130.

⁴⁹⁾ „veterem huius (Hungariae) descriptionem hac in praepropera festinatione, quod potui, correxi, multa necessaria adieci, quibus dūm integra et intervalis probissima edatur, fruior...”

107

Význam Lazarovy mapy bychom nemohli správně posoudit, kdybychom nepřihlédl ještě k tomu, jak se mapový obraz Uher vyvíjel v dalších letech. Ještě dříve než Valvassor, Tramezini a Sambucus, jejichž mapy jsou vedle Apianova tisku třemi nejvěrnějšími obrazy Lazarovy práce, přepracoval r. 1552 mapu uherského diáka Wolfgang Lazius (1514—1565), lékař a historiograf císaře Ferdinanda.⁵⁰⁾

V legendách své mapy, jež měla dvě vydání, latinské a německé, uvedl Lazius sám mnoho zajímavých podrobností o jejím vzniku. Výslovně je tam podotčeno, že mapa je v první řadě určena pro válku s Turky, poněvadž Lazarova mapa, jak se panovník sám přesvědčil, nevyhověla v poli. Lazius prý všechny komitáty prošel s lidmi znalými kraje: *omnes ordine comitatus in eo regno ductoribus gnaris percurrimus*. Toto Laziovo vyjádření nesmíme však brát doslovně, poněvadž takové plánovitě procestování země bylo tenkrát neproveditelné již proto, že větší část Uher byla obsazena Turky nebo jejich spojenci. Lazius tu chtěl říci jen tolik, že Lazarovu mapu se znalci země od komitátu ke komitátu probral a opravil. Ferdinandovi vylíčil však tuto práci velmi přesvědčivě, jakoby se byl při tom procházení země notně zapotil, *ut multum sane sudoris nobis efundiendum fuerit*:⁵¹⁾ Lépe než z latinského věnování na Laziově mapě vysvitá vztah Laziovy

mapy k Lazarově z německé stylisace téhož místa ⁵²⁾ na dnes neznámém fragmentu německého vydání: „Slavného království Uherského popis čili mapy jsem (podepsaný Wolfgang Latz, doktor a historiograf) z rozkazu Vašeho královského Veličenstva, vzav k ruce ty, kdož mně z řečeného království byli na pomoc přiděleni, ukončil, dal vyřezat a vytisknout a netroufal jsem si je nikomu jinému věnovat, nežli Vašemu královskému Veličenstvu. . . . Ačkoli zmíněná uherská mapa před mnohými lety byla sestavena panem Janem Cuspiniánem podle údajů uherského diáka Lazara a Petrem Apianem tiskem vydána, přece na ní nalezlo Vaše král. římské Veličenstvo i se svými uherskými rádci mnoho chyb a svízeli a nařídilo proto, aby taková mapa byla znovu uspořádána (*von neuen solche mappa zuzurichten befohlen*), kterouž jsem já — aby tím lepší přišla na světlo — poznámkami o starých římských hradištích, dále udáním hor, lesů, údolí, vod, kromě důkladných a pravdivých popisů většího počtu míst, vesnic, vod, hor i lesů, jakož i pozorováním pólu, rozmnožil a upravil, aby nejen lidu válečnému, ale i obchodnímu, a k porozumnění starých dějin nadále sloužiti mohla . . . ”

Lazius poznal severozápadní Uhry jako polní lékař již při svém prvním pobytu v Uhrách r. 1541; tenkrát se delší dobu zdržoval i v Pešti. Pozorování pólu, t. j. určování zeměpisné šířky, prý prováděl *quoad eius fieri potuit*, pokud to bylo možné. V severozápadní části jeho mapy Uher jsou zeměpisné šířky míst skutečně dosti uspokojující. Lazius použil znalosti těchto končin a pozorování tam provedených k tomu, aby správněji orientoval předlohu, t. j. Lazarovu mapu, v této části země. Stočil tedy Slovensko do rovnoběžkového směru své mapy, také dunajskému toku až po Vácov

⁵⁰⁾ Oberhummer, str. 38., Bagrow Cat. I. str. 127-133

⁵¹⁾ Plné znění dedikace viz. Oberhummer str. 40; tamže str. 43 impressum Zimmermannovo.

⁵²⁾ Německé znění dedikace viz. Fodor I., str. 37, který je cituje podle Romerova rkp. Fol. Hung 111-2, fol. 51-54. Kopie fragmentu nepoznává Laziovu mapu, odmítá pouze myšlenku, že by autorem mohl být Maďar.

108

dal tento směr, ale pak tuto část napojil na Lazarovu mapu z r. 1528 v její orientaci. Tím zmizel pravý úhel Dunaje u Vácova a zvětšil se na tupý, alespoň 135° — úhel. Rovněž další pravouhlá ohbí Dunaje při ústí Drávy, Tisy a Sávy nahradil jediným tupým ohybem a dal celému dunajskému toku tvar, jaký míval před Lazarem. Sedmihradsko zůstalo Laziovi v pravém horním rohu mapy, tam kde bylo na mapě Lazarově, jenže na ní byl tento roh, nevšímáme-li si chybné připsaných světových stran v rámci, rohem východním.

Laziova mapa má značně veliké rozměry 1338 x 825 mm. Horní titul zní *Regni Hungariae descriptio vera* a jako rytec a vydavatel je podepsán Michael Zimmermann. Mapa byla vytištěna r. 1556, ale vyryta byla již r. 1552, v zápětí po příkazu ke zhotovení mapy. Lazius neměl na přepracování Lazarovy mapy mnoho času, ale dílo by asi ani v opačném případě nedopadlo lépe. Lazius nepodal ani ve svých mapách rakouských zemí, jež jsou stylisovanými obrazy vnučenými do eliptických orámování, žádný zvláštní kartografický výkon a na mapě Uher se dopustil, vedle již zmíněné libovůle v transformování předlohy, mnoha dalších nedůsledností.

Svoji mapu opatřil sice poledníky a rovnoběžkami, totiž vyznačením jejich průsečíků s rámcem, ale 20°-dílece šířkové i délkové mají přibližně stejnou délku; (1°=173 mm.) Měřítka Laziové mapy Uher se nedá přesněji udat. Oberhummer došel, když vycházel ze střední délky šířkových dílců, k přibližnému měřítku 1 : 650 000, užíval-li však mílového měřítka na dolním okraji mapy, dostal poměr 1 : 460 000 a ještě odlišnější hodnoty měřítka vypočetl ze vzdáleností míst v různých částech mapy — 1 : 400 000 až 1 : 800 000. To je ovšem výsledek velmi chabý a zdaleka neopravňující ke chvále, kterou chtěl Oberhummer Lazia zahrnout.

Pokud jde o míle na Laziově mapě, vešlo by se jeho německých mil do 1° poledníkového jen 11 a uherských jen 7 2/3, takže všechny vzdálenosti míst, o nichž jsme na Lazarově mapě uvedli, že jsou v hrubém přiblížení správné, jsou zde značně, někdy až na polovinu zkráceny.

Při těchto svých vlastnostech nemohla jistě Laziova mapa splnit, co autor na ní sliboval. Lazarova mapa, sestavená před 40 lety bez zřetelného vojenského poslání, byla nesporně spolehlivější. Proto asi byla po ní shánka ještě r. 1566, když turecká vojska ohrožovala již alpské země. Laziovu mapu nemůžeme považovat za žádný pokrok v zobrazování Uher. Je to návrat k předlazarovským představám o konfiguraci Pounají a doklad pokračujícího úpadku vídeňské školy. Na dobu 150 let nabyla tato mapa neblahý význam ve vývoji mapového obrazu Uher a tedy i Slovenska tím, že až do astronomických měření u nás dobře známého Jana Kryštofa Müllera skreslila obraz tohoto prostoru.

Laziův obraz Uher se po světě rozšířil hlavně zásluhou Orteliovou. Jeho *Hungariae descriptio Wolfgango Lazio auctore* dala za pravdu Laziově říční soustavě i čtvercové síti jeho mapy. U Ortelia má se 1° rovnoběžkový k 1° poledníkovému jako 5 : 6, což je jen malý ústupek od Lazia ve prospěch správnosti. Ortelius sice později zařadil do Theatra ještě druhou mapu Uher ale ponechal tam i původní, nechtěje rozhodovat, která z nich je správnější. Toto rozhojnění Orteliova Theatra nemělo však na vyřešení nejasností v obrazu Podunají žádný vliv, poněvadž i tato druhá mapa, pocháze-

109

jící sice od Sambuka, který předtím kopíroval Lazara, podává také jen laziovskou situaci.

Nebudeme tentokrát přihlížet ke všem mapám, jež byly vydány do konce 17. století. Chceme na závěr upozornit jen na několik zajímavých pokusů, které chtěly jednoduše odstranit, nebo napravit Laziovu chybnou kresbu. Je to především mapa Mikuláše Visschera (Piscatora) *Totius regni Hungariae una cum adjacentibus et finitimis regionibus delineatio*, která je sice kopií orteliovské mapy Laziovy, ale do míst, kde tato kreslí mezi Dunajem a Tisou rohatý skot, je položena k toku těchto řek správně orientovaná směrová růžice. Směrovou růžicí orientoval svoji mapu ke světovým stranám také Jakub Sandrart (*Neue Land-Tafel von Hungarn*) a jeho konkurent Jan Hofmann šel na mapě s předcházející obsahově shodné a rovněž v Norimberce vydané (*Nova et exacta totius regni Hungariae delineatio* 1664, jako příloha ke stručnému popsání Uher) v těchto nápravných snahách ještě dále. Zatím co Visscherova a Sandrartova mapa nemají ještě síť poledníků a rovnoběžek, Hofmannova má naznačeny jejich průsečíky s rámcem, ale tato síť jde přes laziovskou kresbu a orteliovské obdélníkové omezení šikmo a to tak, že meridián 47° jde rovnoběžně s poledníkovými úseky dunajského a tiského toku.

Takto se po 100 letech opravuje jedna z chyb Laziovy mapy. Poněvadž se však při tom nijak nepřekresluje vodní soustava, dostávají se do těchto map nové chyby. Vysunutí Sedmihrad k severu se těmito úpravami sice odstraňuje, ale naopak zas jiné části mapy se kazí; Slovensko se podle údajů této mapy táhne od severozápadu k jihovýchodu. Podstatnou nápravu polohových a orientačních chyb zjednal — jak již bylo řečeno — teprve Jan Kryštof Müller, když byl r. 1695 poslán do Uher hrabětem Marsiglim.

THE OLDEST PICTURE OF SLOVAKIA – LAZAR'S MAP

The Czech Academy of Science will soon publish the *Monumenta Cartographica*, a basic work for the history of cartography. This edition will differ considerably from the earlier one of 1938, as it will contain not only the old Czech maps but also those of Moravia and Silesia in facsimile and with accompanying text besides these parts of the old Hungarian maps which refer to the region which today is Slovakia. This latter addition is of special importance as earlier studies have not paid the same attention to the study of Slovakian maps as to the study of Bohemian maps; the reason for this is that with regard to the Slovak maps it was chiefly the work of Czech and Slovak cartographers; which was studied as it showed itself in the mapping and representation of the country; thus whole periods in the development of the mapping of Slovakia were neglected, and among these also the oldest period, which dates from the time of the Renaissance Court a King Matheus. The aim of the present article is to make the reader acquainted with the map of the Hungarian deacon Lazarus; it will form a section in the coming edition of the *Monumenta*.

The author gives a description of the environment and conditions which gave rise to Lazar's work, and draws also upon a little known document which shows that the secretary of the Archbishop of Esztergom by name Lazar worked on this map together with the Bavarian cosmographer Jakub Ziegler at the time of the peasant revolt in Hungary in the year 1513, i. e. during the Kurutzen War. The work of these two authors fell into oblivion, and it was not until 1528 that the map was printed, thanks its being discovered by the Viennese humanist Cuspinian, who gave it to Professor Collimitius to re-work and prepare for printing, and entrusted Peter Apian of Ingolstadt with the woodcutting and printing of it.

110

A comparison of Lazar's map with the earlier maps of Central Europe and the region of the Danube shows that Lazar did not model his map on these. His map is far more detailed and has a far greater content, for it gives more than nine hundred local names, while the earlier maps do not contain more than a couple of dozen names. Of the nine hundred names given two hundred and sixty place names belong to Slovakia and these can all be identified today. Also the position of the settlements and the course of the rivers are surprisingly accurate: this is especially so with regard to the smaller regions and it is probable that Lazar made separate sketches for these regions, and then in the end inserted them into a map of the whole of Hungary which, however, did not have the same high standard of accuracy. We have probably to thank Collimitius for the incorrect windrose, which he added when he prepared Lazar's map for printing.

In an appendix we give a list of the Slovak place names and their identification together with a reproduction of that quarter of Lazar's map which contains Slovakia. We can also tell from this map that the Danube is far more correctly drawn than in any other map of the following two hundred years. Thus e. g. the 90° bend of the Danube is far more correctly drawn, while it is straightened out in the later copies of the map and thus the whole picture of Hungary becomes distorted.

The author deals also with the main copies of Lazar's map, partly with those which keep, close to the original, e. g. the copies made by Sambucus, Tramezini, Valvassor, partly with those which deviate from the original and show deterioration. To the latter belong first and foremost the map by the Viennese Professor Wolfgang Lazius of 1552 and all those which appeared in Hungary up to the end of the seventeenth century. The author used principally for his work the maps which are kept in the collection of old Hungarian maps collected by Count Apponyi, and which contains some rare copies.

Lazar's map, as an original work, is outstanding in the whole evolution of Hungarian map-making, and it forms together with some true reproductions of it the first period in Hungarian map-making. Its high standard is due to the fact that it stems from the highly educated, men who worked at the court of King Matheus, and also that it dates from a time when the whole of Hungary was open to Lazar. Lazius had not the latter opportunity due to the Turkish invasion, so that his map is purely theoretical compromise between Lazar's map and the opinions current before the time of Lazar. The Lazius map and its copies belong to the period of the degeneration of maps of Hungary. The third period opens with the work of the cartographer Johann Cristoph Müller, who rectified the mistakes of Lazius and became famous for accuracy of the map which he himself made of Hungary, and which then, at the beginning of the eighteenth century, was unrivalled. The fourth period, finally, of Hungarian map-making i. e. the period of the systematic mapping of the individual comitate opened with the work of Samuel Mikoviny, who was of Slovak origin. All of these four periods of the cartographical representation of Slovakia are included in the work *Monumenta Cartographica*.

Severni čtvrtina Lazarovy mapy z r. 1528 — zmenšeno na 2/3 orig. velikosti. (Příloha k článku: K. Kuchař: Lazarova mapa — nejstarší mapový obraz Slovenska.)